

الله أكبر

دانشگاه قم
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
پایان نامه دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

**بررسی و تحلیل اشعار محققان شاعر با تأکید بر
بدیع الزمان فروزانفر، علی اصغر حکمت و غلامرضا رشید یاسمی**

استاد راهنما:

سرکار خانم دکتر مریم باقی

نگارنده:

زهرا عباسیان جشقانی

زمستان ۱۳۹۲

تقدیم به:

بزرگ بانوی کرامت، حضرت فاطمه معصومه (سلام الله علیها)

و

یگانه الگوی استقامت و صبوری در زندگی ام، پدر عزیزم

تقدیر و سپاس

سپاس بیکران ، پروردگار یکتا را که هستی ام بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونم شد.

به رسم من لم یشکر المخلوق، لم یشکر الخالق:

از خانواده عزیزم به پاس همه صبوری ها و همراهی ها سپاسگزارم.

از استاد ارجمند، سرکار خانم دکتر باقی به پاس راهنمایی های ارزنده شان قدردانی می کنم.

از استاد فاضل و شایسته، جناب آقای دکتر کاردگر که با حسن خلق از هیچ کمکی دریغ ننمودند کمال تشکر را دارم.

از مدیر گروه محترم جناب آقای دکتر رضایی به پاس همه مساعدت هایشان سپاسگزارم.

چکیده

زبان و ادب فارسی با تحقیق و پژوهش، پیوندی دیرینه و ناگسستنی دارد؛ چرا که رشد و پویایی آن مرهون پژوهشگران بزرگ و برجسته ای است که با همت و تلاش بی وقفه، راه آشنایی هر چه بیشتر نسل امروز را با مشاهیر ادب فارسی و آثار ارزنده آنها گشوده و حلقه پیوند گذشته و حال قوم ایرانی بوده اند. بسیاری از این پژوهشگران به دلیل برخورداری از موهبت ذوق شعری و انس با شعر کلاسیک فارسی و ممارست و تحقیق در متون کهن، موجبات بالندگی و شکوفایی این ذوق را در خود فراهم نموده و در زمینه شعر نیز طبع آزمایی کرده اند.

علی اصغر حکمت، غلامرضا رشید یاسمی و بدیع الزمان فروزانفر، سه تن از محققان بنام ادب فارسی اند که دلبسته شعر و شاعری بوده و در قوالب و زمینه های گوناگون شعر سروده اند. با بررسی تحلیلی شعر محققان یاد شده در سه حوزه صور خیال، محتوا و زبان روشن شد که: مضمون اشعار مورد بررسی همان مضامین کلیشه ای قدماست و رخدادهای عصر بسیار اندک و عمدتاً به صورت غیر مستقیم در آنها انعکاس یافته است. در عرصه صور خیال، اشعار مورد بررسی، بیشتر تقلید استادانه ای از شاعران مبرز کلاسیک و فاقد ابتکار در حوزه های مربوط است. اندک نوآوری شاعرانه این حوزه به تشبیهات یاسمی اختصاص دارد. در حوزه زبان نیز در حالیکه کهن گرایی در اشعار فروزانفر و ساخت ترکیبات جدید در حال و هوای ترجمه از ویژگی های زبانی حکمت و یاسمی است، توجه به الفاظ اصیل فارسی ویژگی مشترک هر سه شاعر محقق است.

کلید واژه ها: درونمایه، صور خیال، زبان، علی اصغر حکمت، رشید یاسمی، بدیع الزمان فروزانفر

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
بیان مسأله	۱
اهداف تحقیق	۱
پرسش های تحقیق	۲
فرضیه ها و پیش فرض ها	۲
پیشینه تحقیق	۲
ضرورت انجام تحقیق	۳
مواد و روش انجام تحقیق	۳

فصل اول: کلیات

۱-۱ تاریخ مشروطیت	۶
۱-۱-۱ شعر دوره مشروطیت	۷
۱-۱-۲ جریان های شعری دوره مشروطه	۹
۲-۱ تاریخ رضاشاه (پهلوی اول)	۱۰
۱-۲-۱ شعر دوره رضا شاه	۱۱
۲-۲-۱ جریان های شعری دوره رضا شاه	۱۲
۳-۱ سقوط رضا خان تا کودتای ۱۳۳۲	۱۳
۲-۳-۱ جریان های شعری دوره سقوط رضا شاه تا کودتای ۱۳۳۲ (پهلوی دوم)	۱۵
۴-۱ پس از کودتای ۳۲ تا ۱۳۴۹	۱۶
۱-۴-۱ شعر این دوره	۱۶
۲-۴-۱ جریان های شعری پس از کودتا تا ۱۳۴۹	۱۷
۵-۱ محققان شاعر	۱۸
۱-۵-۱ علی اکبر دهخدا	۱۸
۱-۱-۵-۱ عرصه تحقیقات	۱۹
۲-۱-۵-۱ عرصه شاعری	۲۰
۳-۱-۵-۱ آثار	۲۱

- ۲۱..... ۲-۵-۱ محمدتقی بهار
- ۲۲..... ۱-۲-۵-۱ عرصه تحقیقات
- ۲۲..... ۲-۲-۵-۱ عرصه شاعری
- ۲۳..... ۳-۲-۵-۱ آثار
- ۲۴..... ۳-۵-۱ سعید نفیسی
- ۲۴..... ۱-۳-۵-۱ عرصه تحقیقات
- ۲۵..... ۲-۳-۵-۱ عرصه شاعری
- ۲۶..... ۳-۳-۵-۱ آثار
- ۲۶..... ۴-۵-۱ جلال الدین همایی
- ۲۷..... ۱-۴-۵-۱ عرصه تحقیقات
- ۲۷..... ۲-۴-۵-۱ عرصه شاعری
- ۲۸..... ۳-۴-۵-۱ آثار
- ۲۸..... ۵-۵-۱ لطفعلی صورتگر
- ۲۹..... ۱-۵-۵-۱ عرصه تحقیقات
- ۲۹..... ۲-۵-۵-۱ عرصه شاعری
- ۳۰..... ۳-۵-۵-۱ آثار
- ۳۰..... ۶-۵-۱ پرویز ناتل خانلری
- ۳۰..... ۱-۶-۵-۱ عرصه تحقیقات
- ۳۱..... ۲-۶-۵-۱ عرصه شاعری
- ۳۲..... ۳-۶-۵-۱ آثار
- ۳۲..... ۷-۵-۱ مهدی حمیدی شیرازی
- ۳۳..... ۱-۷-۵-۱ عرصه تحقیقات
- ۳۳..... ۲-۷-۵-۱ عرصه شاعری
- ۳۴..... ۳-۷-۵-۱ آثار
- ۳۴..... ۸-۵-۱ محمد علی اسلامی ندوشن
- ۳۵..... ۱-۸-۵-۱ عرصه تحقیقات
- ۳۶..... ۲-۸-۵-۱ عرصه شاعری
- ۳۶..... ۳-۸-۵-۱ آثار

- ۳۷..... ۹-۵-۱ شفیع کدکنی
- ۳۷..... ۱-۹-۵-۱ عرصه تحقیقات
- ۳۷..... ۲-۹-۵-۱ عرصه شاعری
- ۳۸..... ۳-۹-۵-۱ آثار

فصل دوم: بررسی و تحلیل اشعار علی اصغر حکمت

- ۴۰..... ۱-۲ زندگی نامه
- ۴۱..... ۱-۱-۲ عرصه تحقیقات
- ۴۱..... ۱-۱-۱-۲ تالیف و تصحیح
- ۴۱..... ۲-۱-۱-۲ ترجمه
- ۴۲..... ۳-۱-۱-۲ دینی
- ۴۲..... ۴-۱-۱-۲ تاریخی
- ۴۲..... ۵-۱-۱-۲ یادداشت های روزانه
- ۴۳..... ۶-۱-۱-۲ ادبی
- ۴۳..... ۷-۱-۱-۲ نمونه هایی از نثر حکمت
- ۴۴..... ۲-۱-۲ عرصه شاعری
- ۴۵..... ۲-۲ ویژگی های زبانی
- ۴۵..... ۱-۲-۲ سطح آوایی
- ۴۹..... ۲-۲-۲ سطح لغوی
- ۵۵..... ۳-۲-۲ سطح نحوی
- ۵۸..... ۳-۲-۲ صور خیال
- ۵۸..... ۱-۳-۲ تشبیه
- ۶۸..... ۲-۳-۲ استعاره
- ۷۱..... ۳-۳-۲ کنایه
- ۷۳..... ۴-۳-۲ مجاز
- ۷۴..... ۵-۳-۲ صنایع بدیعی خیال انگیز
- ۷۶..... ۴-۲ درونمایه
- ۷۶..... ۱-۴-۲ مفاهیم تعلیمی
- ۷۸..... ۲-۴-۲ مضامین غنایی

۸۰ ۳-۴-۲ اجتماع
۸۲ ۴-۴-۲ سفر
۸۹ ۵-۴-۲ تفسیرهای منظوم
۹۰ ۶-۴-۲ مدح شاه
۹۱ ۷-۴-۲ ماده تاریخ
۹۲ ۸-۴-۲ اخوانیات
۹۳ ۹-۴-۲ مفاخرات
۹۴ ۵-۲ تاثیر پذیری از شاعران پیشین
۹۷ نتیجه گیری

فصل سوم: بررسی و تحلیل اشعار غلامرضا رشید یاسمی

۱۰۰ ۱-۳ زندگی نامه
۱۰۱ ۱-۱-۳ عرصه تحقیقات
۱۰۱ ۱-۱-۱-۳ تالیفات
۱۰۱ ۲-۱-۱-۳ گزیده، تصحیح، تحشیه
۱۰۲ ۳-۱-۱-۳ ترجمه
۱۰۲ ۴-۱-۱-۳ نمونه هایی از نثر یاسمی
۱۰۳ ۲-۱-۳ عرصه شاعری
۱۰۴ ۲-۳ ویژگی های زبانی
۱۰۴ ۱-۲-۳ سطح آوایی
۱۰۹ ۲-۲-۳ سطح لغوی
۱۱۴ ۳-۲-۳ سطح نحوی
۱۱۷ ۳-۳ صورخیال
۱۱۷ ۱-۳-۳ تشبیه
۱۲۸ ۲-۳-۳ استعاره
۱۳۱ ۳-۳-۳ کنایه
۱۳۳ ۴-۳-۳ مجاز
۱۳۴ ۵-۳-۳ صنایع بدیعی خیال انگیز
۱۳۶ ۴-۳ درونمایه

۱۳۶	۳-۴-۱ مفاهیم تعلیمی
۱۴۰	۳-۴-۲ توجه به گذر زمان
۱۴۱	۳-۴-۳ وصف دنیا
۱۴۲	۳-۴-۴ مضامین غنایی
۱۴۳	۳-۴-۵ اجتماع
۱۴۵	۳-۴-۶ سفر
۱۴۶	۳-۴-۷ مظاهر علم و پیشرفت
۱۴۷	۳-۴-۸ طبیعت
۱۵۰	۳-۴-۹ ابعاد زندگی شخصی
۱۵۲	۳-۴-۱۰ اشیاء محیط پیرامون
۱۵۳	۳-۵ تاثیر پذیری از شاعران پیشین
۱۵۵	نتیجه گیری

فصل چهارم : بررسی و تحلیل اشعار بدیع الزمان فروزانفر

۱۵۸	۴-۱ زندگی نامه
۱۵۹	۴-۱-۱ عرصه تحقیقات
۱۵۹	۴-۱-۱-۱ عرفان
۱۶۰	۴-۱-۱-۲ کلیات مسائل ادبی
۱۶۰	۴-۱-۱-۳ آثار
۱۶۱	۴-۱-۱-۴ نمونه های نثر
۱۶۲	۴-۱-۲ عرصه شاعری
۱۶۳	۴-۱-۳ ویژگی های زبانی
۱۶۳	۴-۱-۳-۱ سطح آوایی
۱۷۱	۴-۱-۳-۲ سطح لغوی
۱۷۵	۴-۱-۳-۳ سطح نحوی
۱۸۱	۴-۳ صور خیال
۱۸۱	۴-۳-۱ تشبیه
۱۸۸	۴-۳-۲ استعاره
۱۹۱	۴-۳-۳ کنایه

۱۹۲.....	۴-۳-۴ مجاز
۱۹۴.....	۴-۴ درونمایه
۱۹۵.....	۴-۴-۱ مفاهیم تعلیمی
۱۹۶.....	۴-۴-۲ مضامین غنایی
۱۹۸.....	۴-۴-۳ اجتماع
۱۹۹.....	۴-۴-۴ سیاست
۲۰۰.....	۴-۴-۵ مرثی و سوگ سروده ها
۲۰۱.....	۴-۴-۶ مظاهر علم و پیشرفت
۲۰۱.....	۴-۴-۷ طبیعت
۲۰۲.....	۴-۴-۸ مدح
۲۰۳.....	۴-۴-۹ ماده تاریخ
۲۰۴.....	۴-۴-۱۰ ویژگی های فردی و اخلاقی
۲۰۷.....	۴-۵ تاثیر پذیری از شاعران پیشین
۲۰۹.....	نتیجه گیری
۲۱۱.....	نتیجه گیری پایانی
۲۱۶.....	نمودارها
۲۲۲.....	منابع و مأخذ

مقدمه

بیان مسأله

زبان و ادب فارسی گسترش و فراگیری خود را تا حد زیادی مدیون بزرگانی است که عمر خود را صرف تحقیق و تتبع در این گنجینه پر گوهر کرده اند و با تصحیح؛ تدوین و شروح مختلف گرد فراموشی را از چهره آن زدوده اند. چه بسا اگر تلاش بی وقفه آنان در جهت پاسداشت ادب ایران نبود، بیش از نیمی از فرهنگ و ادب ایران زمین برای همیشه در فراموشخانه زمان دفن می شد. بسیاری از این بزرگان و فرهیختگان بدیژه در دوران معاصر و مقارن ایام مشروطه خواهی زمینه التذاذ خاطر بسیاری از اهالی ذوق و معرفت را به شعر و شاعری خویش فراهم نموده اند.

علی اصغر حکمت؛ بدیع الزمان فروزانفر ورشید یاسمی از جمله پژوهشگرانی هستند که خدمات گرانبهایی به ادب فارسی ارائه داده اند. تحقیق در منابع نظم و نثر و مهارت آنان در این زمینه چه بسا موجب شده است ذوق شعری آنان نیز شکوفا گردد. اگر چه دغدغه تحقیق و نوشتن و مناصب شغلی مجال چندانی به طبع آزمایی آنان نداده است؛ اما بررسی اشعار آنان خالی از فایده نبوده و میزان تاثیر پژوهش در منابع ادبی گوناگون و اصول و قوانین ادبی و شعری را در اشعار آنان نشان می دهد.

اهداف تحقیق

نگارنده سعی دارد با بررسی اشعار پژوهشگران نام برده در سه حوزه صور خیال، زبان و محتوا دریابد که میزان تاثیر پژوهش و اندوخته های پژوهشی در سه حوزه یادشده به چه میزان است؛ به عبارت دیگر آیا این افراد به همان سبک و سیاق متون مورد پژوهش سخن سرایی کرده اند یا سعی نموده اند در این حوزه به ابتکار بیان نیز دست یابند.

پرسش های تحقیق

- در این پژوهش سعی داریم تا با بررسی سبک شناسانه اشعار در سه حوزه صورخیال، مضمون و زبان به سه سوال زیر پاسخ دهیم:
- ۱- در اشعار یاد شده به کدامیک از مختصات زبانی توجه بیشتری شده است؟
 - ۲- کدامیک از صنایع علم بیان دارای بیشترین بسامد در اشعار مورد بررسی است؟
 - ۳- مضمون غالب در اشعار محققان مذکور چیست؟

فرضیه ها و پیش فرض ها

- ۱- به نظر می‌رسد به کهن گرایی در اشعار فروزانفر و ساخت ترکیبات جدید در اشعار رشید یاسمی و علی اصغر حکمت توجه بیشتری شده است.
- ۲- به نظر می‌رسد در حوزه بیان، تشبیه و استعاره، دارای بالاترین بسامد است.
- ۳- توجه به محیط پیرامون؛ حوادث و رخدادهای اجتماعی؛ پند و اندرز و... مضمون غالب اشعار محققان مذکور است.

پیشینه تحقیق

درباره اشعار علی اصغر حکمت و غلامرضا رشید یاسمی تحقیقی صورت نگرفته است. احوال، آثار و اشعار بدیع الزمان فروزانفر در رساله کارشناسی ارشد آقای علیرضا پور رفعتی در سال ۱۳۸۲ مورد بررسی قرار گرفته است. حجم قابل ملاحظه ای از این رساله به زندگی شخصی استاد و خدمات علمی وی پرداخته است و فصل پایانی آن به ویژگی های شعری وی اختصاص دارد که در مورد صنایع ادبی و ویژگی های زبانی به تعریف مختصر و فقط ذکر نمونه بسنده شده است و تحلیل مبسوطی در آن وجود ندارد.

ضرورت انجام تحقیق

محققان مذکور بیشتر در زمینه تحقیقات علمی و پژوهشی شاخص و شناخته شده هستند و به هنر شاعری آنان توجه چندانی نشده است. این رساله می‌تواند هم ویژگی‌های شعری آنان را مشخص و هم میزان تاثیر اندوخته‌های علمی محققان مذکور را بر شعر آنان بیان کند.

مواد و روش انجام تحقیق

در این رساله اشعار و محققان شاعری برای تحلیل و بررسی انتخاب شده‌اند که اولاً: با یکدیگر هم عصر بوده و در یک برهه تاریخی به سر می‌برده‌اند، ثانیاً: با یکدیگر دارای ارتباطات دوستانه و حتی فعالیت‌های مشترک علمی هستند - به عنوان مثال در سال ۱۳۱۴ هرساله نفر از اعضای دائم فرهنگستان بوده‌اند - ثالثاً: فعالیت‌های علمی این افراد در بسیاری از زمینه‌ها چون تحقیق و پژوهش در متون کهن به یکدیگر شبیه است.

داده‌های مورد استفاده در این رساله اشعار و برخی از آثار تالیفی محققان مذکور است. بدین صورت که: ابتدا صور خیال هر یک از شاعران به صورت بیت به بیت استخراج شده و با دسته‌بندی هر یک به بررسی میزان ابتکار و تقلید در هر یک از زیر مجموعه‌های مرتبط پرداخته‌ایم. پس از آن محتوای اشعار هر یک از شاعران را استخراج و با توجه به بسامد آنها، مورد ارزیابی قرار داده‌ایم. بررسی ویژگی‌های زبانی آخرین مرحله تحلیل اشعار بوده است که سعی شده در آن پر بسامدترین و در عین حال برجسته‌ترین ویژگی‌های زبانی را مورد ارزیابی قرار دهیم.

بدین ترتیب در این رساله در فصل اول ابتدا مختصری از تاریخ سیاسی و ادبی ایران را شرح داده‌ایم که دلیل این امر هم عصر بودن هر سه شاعر در یک برهه زمانی مهم از تاریخ ایران است. سپس به عنوان پیش‌درآمد و به جهت آشنایی با رابطه تحقیق و میزان تاثیر آن بر شعر، به شرح زندگانی و بیان ویژگی‌های شعری و پژوهشی تعدادی از محققان برجسته پرداخته‌ایم. در این شروح، افرادی گزینش شده‌اند که از نظر دوره زمانی، فاصله چندانی با محققان مورد نظر ندارند و در عرصه تحقیق آثار ارزنده‌ای از خود به یادگار نهاده‌اند و از سوی دیگر اشعار آنان فقط به قالب‌های کلاسیک محدود نشده و در عرصه شعر نو نیز طبع آزمایی کرده‌اند.

فصل دوم به تحلیل اشعار حکمت، فصل سوم اشعار رشید یاسمی و فصل چهارم به اشعار فروزانفر اختصاص یافته است. در فصل پنجم و انتهای رساله نیز نتایج حاصله که در پایان هر فصل به طور خلاصه بیان شده است را آورده ایم.

فصل اول

کلیات

همانطور که در قسمت مقدمه نیز بیان شد، هر سه محقق شاعر در یک برهه تاریخی به سر می‌برند، بنابراین بعنوان پیش زمینه و بررسی اینکه شاعران مذکور تا چه میزان شاعران زمانه خویش هستند، مختصری از تاریخ سیاسی و ادبی ایران این عصر را بیان می‌کنیم.

۱-۱ تاریخ مشروطیت

دوره سلطنت قاجار دوره حکومت شاهانی است که لیاقت و کیاستی ندارند و اقدامات آنان حوادث و رخدادهایی را رقم زده که موجب ظهور اندیشه های آزادی خواهانه در بین مردم و در نتیجه انقلاب مشروطه شده است.

یکی از مهمترین علل ظهور اندیشه های آزادی خواهی و انقلابی ؛ به ستوه آمدن مردم از شرایط بسیار بد جامعه بود؛ در جامعه ای که وابستگی؛ بدهکاری؛ وام خواهی و امتیاز دهی به دول بیگانه وجود دارد ؛ به اسلام و علمای دین توهین می شود؛ حکام و عمال در عین بی‌لیاقتی ظالم و بیدادگرند و فقر اقتصادی و فشار قحطی و گرسنگی بر دوش اکثر مردم سنگینی می کند ؛ به ستوه آمدن مردم و سردادن فریاد عدالت خواهی امری طبیعی است.

علاوه بر مواردی که ذکر شد ؛ پیش زمینه های داخلی و خارجی متعددی نیز وجود دارد که سبب هر چه فراگیرتر شدن شور مشروطه خواهی گشته است؛ برخی از این عوامل عبارتند از: ۱- اقدامات اولیه عباس میرزا و وزیر با فرهنگ او قائم مقام در اخذ و ترویج فنون و صنایع جدید ۲- اصلاحات امیر کبیر مخصوصا تاسیس دارالفنون به ابتکار و اهتمام او و دعوت از آموزگاران داخلی و خارجی جهت تعلیم علوم جدید اروپایی به فرزندان ۳- دو سفر سید جمال الدین افغانی به ایران در سالهای ۱۳۰۴ و ۱۳۰۷ هـ ق و تبلیغات دامنه دار او بر ضد استبداد ۴- فعالیت های روشنفکران به منظور روشن کردن ذهن مردم بوسیله کتاب و روزنامه ۵- شکست روسیه از ژاپن و بیداری افکار ایرانیان ۶- انقلاب کبیر فرانسه و ...^۱

همه این اتفاقات در شرایطی رخ میدهد که همزمان در اروپا صنایع و تحولات سرمایه داری در حال پیشرفت روز افزون بوده، ایران دوره قاجار یکی از بهترین بازارها برای دو قدرت استعمارگر زمان یعنی روس و انگلیس است که کشور را به دو منطقه تحت نفوذ خویش تقسیم نمایند؛ در این زمان استعمار عملکردی متناقض دارد: "استعمار با از بین بردن استقلال سیاسی و با چپاول سرمایه های ملی، از سویی، هوشیارانه، مقدمات نابودی کشورها

^۱ . شمس لنگرودی، تاریخ تحلیلی شعر نو، (تهران: مرکز، ۱۳۷۰)، صص ۱۷-۱۴

را فراهم می کرد و از سوی دیگر نا خواسته ؛ با عملکردهای غارتگرانه خود به مبارزات ضد استعماری و استقلال طلبانه دامن می زد.^۱

همه این عوامل به تدریج ایرانیان را از خواب غفلت بیدار کرد. قیام های مردمی در تهران ؛ تبریز و دیگر شهرها آغاز شد ندای تاسیس عدالتخانه و حکومت مشروطه ؛ پایه های حکومت قاجار را متزلزل کرد. سرانجام تلاش ایرانیان به نتیجه رسید و ابتدا عین الدوله از کار بر کنار شد و سپس فرمان مشروطیت در سال ۱۲۸۵ هـ ش به امضای مظفرالدین شاه رسید. در این سال قانون اساسی نوشته شد و انتخابات مردمی برگزار گردید . این نخستین باری بود که مردم رسماً در اداره کشور سهیم می شدند.^۲

۱-۱-۱ شعر دوره مشروطیت

با توجه به تحولات عرصه اجتماع و سیاست ؛ تحول در عرصه ادبیات امری طبیعی است چرا که وضعیت جدید ادبیات نوینی را می طلبد. در این دوره شکوه شاه و مقام سلطان تنزل یافته است؛ "تغییر رسالت شاعر در ارتباط با جامعه و دستگاه حاکم؛ تقلیل شدید شعر درباری و رشد شعر اجتماعی؛ جسارت شاعران در نقد عملکرد حکومتیان و تغییر منزلت شعر ستایشی از یک شغل پردرآمد به عملی تفننی و نه چندان مطلوب؛ از ویژگی های جهت گیری تازه شعر فارسی است."^۳ این دوره ؛ دوره گذر از مفاهیم شعر سنتی و تلاش برای نزدیک کردن آن به به زندگی است. هرچند به تعبیری "ادبیت شعر از آن گرفته و به عربضه و اعتراض و یا به همان شعار تبدیل گشته است."^۴

زبان شعر این دوره زبانی است ساده تا اساسی ترین و فوری ترین پیام های انقلاب را به گونه ای همه فهم به مردم منتقل کند و آنان را بر ضد استعمار و استثمار برانگیزد. بنابراین شاعران به عامیانه سازی هرچه بیشتر زبان روی آوردند و اشعار از واژگان و اصطلاحات کوچه بازاری انباشته شد. گذشته از ویژگی مردم گرایی که برسادگی زبان شعر این دوره تاثیرگذار بوده است ؛ آشنایی با فرهنگ و تمدن مغرب زمین موجب گشته اصطلاحات و ترکیبات بسیاری از زبان و فرهنگ اروپایی - عمدتاً از طریق ترجمه - در شعر این دوره راه یابد. " در هیچ عصری ایرانیان برای اخذ ادب و فرهنگ اروپایی تا این حد کوشا و جویا نبوده اند. زبان های

^۱ . ماشاء الله آجودانی، یا مرگ یا تجدد؛ چاپ اول، (تهران: اختران، ۱۳۸۲)، ص ۵۵

^۲ . مهدی زرقانی، چشم انداز شعر معاصر ایران، چاپ اول، (تهران: ثالث، ۱۳۹۱)، ص ۶۷

^۳ . همان، ص ۷۰-۶۹

^۴ . محمدرضا روزبه، سیر تحول در غزل فارسی (از مشروطه تا انقلاب اسلامی)، (تهران، روزنه، چاپ اول، ۱۳۷۹)، ص ۵۰

فرانسه و انگلیسی و لهستانی و روسی و آلمانی و لاتین؛ در حقیقت تمام زبان‌های برجسته؛ ظروف انتقال ادب و فرهنگ آن عصر بوده‌اند. . . اگر بگوییم یکی از عوامل دگرگونی اندیشه در این عصر ترجمه است؛ قدری ستم است بلکه باید گفت: در حقیقت تنها عامل یا مهمترین عامل ترجمه است.^۱

از جهت محتوا نیز دور شدن شعر از مدح و ستایش دربار و درباریان موجب گشته مضامین متعدد و متنوع و برخی برای اولین بار به شعر راه پیدا کنند. برخی از مهمترین این مضامین و فرعیات آنها عبارتند از:

۱- آزادی: سخن گفتن از آن با مشروطیت آغاز می‌شود. این شعر ستایشگر بزرگ آزادی است. در این زمان؛ آزادی؛ تحت تاثیر انقلاب کبیر فرانسه و انقلاب صنعتی انگلستان است که با اندیشه‌های انقلابی و حماسی ایرانی - اسلامی درآمیخته است.^۲ سایر درونمایه‌هایی که ذیل مفهوم آزادی به آنها پرداخته شده عبارتند از: آزادی بیان؛ قلم؛ افکار؛ احزاب؛ قانون خواهی و حکومت قانون؛ استقلال سیاسی و اجتماعی؛ اندیشه‌های ضد استبدادی و ضد استعماری؛ به رسمیت شناختن حقوق زن و تعلیم و تربیت وی. ۲- وطن: در این زمان مفهوم جدید وطن که با معنای ملت و دولت ملی ارتباط تنگاتنگ دارد در نتیجه آشنایی با مدنیت غرب و مبارزات ضد استعماری به فرهنگ ایران راه پیدا کرد. یادکرد وطن در این دوره به صورت ستایش ایران و افتخار به گذشته آن است. وطن این دوره وطنی اسلامی است که حفظ آن نوعی حفظ دین و اسلام محسوب می‌شود. سایر درونمایه‌های ذیل این مفهوم عبارتند از: ناسیونالیسم؛ شووینیزم؛ اندیشه اتحاد اسلامی؛ حق حاکمیت ملت و . . .

۳- مدنیت غربی: پیشرفت ملل اروپایی و گسترش نفوذ آنان در شرق از سویی و عقب ماندگی ملل مسلمان از سوی دیگر؛ اندیشمندان شرق را به فکر اخذ علم و تکنیک‌های غربی رهنمون ساخت؛ چرا که آنان راه نجات را در همین امر می‌دیدند. تاسیس دارالفنون یکی از نتایج ظهور این اندیشه است. البته این آشنایی تنها به اخذ علوم خلاصه نشده و نتایج دیگری چون رشد اندیشه‌های سوسیالیستی و در نتیجه ظهور ادبیات کارگری را نیز به دنبال داشته است. سایر مفاهیم مرتبط عبارتند از: اندیشه ایجاد مدارس و دانشگاه‌ها به شیوه اروپایی؛ لزوم اخذ شیوه‌ها و نهادهای حکومتی غرب؛ سوسیالیسم و نوعی الحاد؛ . . .

۳- نقدهای سیاسی و اجتماعی: با توجه به اینکه این دوره، دوره بیداری مردم و نگاه تازه آنان به زندگی و دنیای اطراف است بنابراین طبیعی است که دایره نقد نیز گسترده گردد. "این دایره چنان گسترده است که از پیش و پا افتاده‌ترین مسائل اجتماعی گرفته تا پیچیده‌ترین

۱. محمد رضا شفیعی کدکنی، با چراغ و آینه، چاپ دوم، (تهران: سخن، ۱۳۹۰)، صص ۲۴۵ - ۲۴۴

۲. محمدرضا شفیعی کدکنی، ادوار شعر فارسی، (تهران: سخن، چاپ اول، ۱۳۸۰)، ص ۳۵

مسائل سیاسی و اجتماعی را در بر می گیرد. سایر مسائل این حوزه عبارتند از: انتقاد از شیوه های حکومت استبدادی، انتقاد از نظام سیاسی، اداری، اجتماعی و شخصیت ها، انتقاد از خرافات و ...^۱

۴- تعلیم و اندرز: اگرچه ادب پارسی هیچگاه از شعر تعلیمی تهی نبوده است اما در زمان مشروطه این شعر بار دیگر تجدید حیات می کند. با تغییراتی که در ارزش های اجتماعی حاصل شده در شعر تعلیمی نیز تغییراتی صورت گرفته است؛ نصایح و اندرزها به عمل نزدیکتر؛ پیچیدگی آن کمتر و صراحت آن بیشتر است. مدرسه و علم آموزی؛ ضرورت تلاش و کوشش به جای توجه به زهد و صومعه؛ تربیت دختران و کودکان؛ توجه به ارزش های خانوادگی؛ ... از موضوعات اصلی اشعار تعلیمی این دوره است.^۲

شعر این دوره میدان انعکاس حوادث روز و جامعه بوده و عرصه ابراز هیجانات تند و انتقادات صریح است؛ بنابراین مجالی برای پرداختن به تخیلات شاعرانه در آن وجود ندارد. شاعر این عصر سعی دارد تا به وظیفه خویش که همان بیدارگری اجتماع است بپردازد، پس توجه به خیال پردازی و تصویرسازی او را از این مهم دور می کند. بدین منظور بسیاری از معانی و مفاهیم به صورتی شعاری و بدون خیال پردازی های شاعرانه در قالب الفاظی تکراری در شعر پدیدار می شوند و صور خیال این شاعران عمدتاً تقلیدی؛ تکراری و یا اخذ شده از موضوعات عناصر روز است.^۳

۱-۱-۲ جریان های شعری دوره مشروطه

در این دوره سه جریان عمده شعری دیده می شود:

۱- سنت گرا در فرم و زمینه های معنایی - عاطفی، موسیقی شعر این جریان، همان موسیقی شعر کلاسیک است که ذهن و گوش ایرانیان قرن ها بدان انس گرفته بود. در حوزه صور خیال نیز غالباً سبک عراقی و در موارد اندکی سبک هندی دیده می شود. اندیشه شعریشان نیز غالباً همان قصه زلف یار و شکوه از جدایی معشوق و یا در حوزه ای دیگر پند و حکمت و ستایش و... است.

۱. آجودانی، یا مرگ یا تجدد، صص ۲۴۲-۲۱۰

۲. شفیع کدکنی، ادوار شعر فارسی، ص ۱۰۰

۳. محمدرضا روزبه، سیر تحول در غزل فارسی، صص ۳۴-۳۲